Turg‘unova Shohista Muhammadjonovna

Namangan davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

PEDAGOGIK MULOQOT MADANIYATI QULAY TA’LIMIY MUHITNING ASOSI SIFATIDA

Annotatsiya. Ushbu tezisda pedagogik muloqot madaniyati ta’lim muhitining psixologik xavfsizligi, akademik intizomi va hamkorlikka yo‘naltirilgan iqlimini belgilovchi omil sifatida izohlanadi. Maqsad muloqot madaniyatini kompetensiya sifatida tavsiflash va uni rivojlantirish yo‘llarini asoslashdir. Metodologiya ilmiy adabiyotlarni tanqidiy sharhlash hamda konseptual sintezga tayanadi. Ilmiy yangilik muloqot strategiyalari va baholash usullarini muhit ko‘rsatkichlari bilan bog‘lovchi integral yondashuvni ishlab chiqishdadir.

Kalit so‘zlar. kommunikativ kompetensiya, psixologik iqlim, konstruktiv fikr-mulohaza, nizolarni boshqarish, reflektiv amaliyot, ta’lim sifati, sinf hamjamiyati

Pedagogik muloqot madaniyati ta’lim jarayonining ko‘rinmas, biroq hal qiluvchi infratuzilmasi bo‘lib, u nafaqat axborot uzatish, balki ma’no birgalikda quriladigan, o‘quvchi shaxsi hurmat qilinadigan va o‘zini xavfsiz his qiladigan muhitni yaratadi. Qulay ta’limiy muhit deganda o‘quvchining intellektual faolligi, emotsional barqarorligi va ijtimoiy ishtiroki muvozanatda qo‘llab-quvvatlanadigan, o‘qituvchi talabchanligi esa shaxsga nisbatan ehtirom bilan uyg‘unlashadigan tizim tushuniladi. Bunday muhitning asosiy sharti muloqotning madaniy me’yorlarga, kasbiy etikaga, til va nutq madaniyatiga, shuningdek, psixologik sezgirlikka tayangan holda olib borilishidir. Muloqotning sifati yomonlashgan joyda didaktik vositalar kuchsizlanadi: topshiriq mazmunan to‘g‘ri bo‘lsa ham, u qabul qilinmaydi; baholash adolatli bo‘lsa ham, o‘quvchi uni dushmanona qabul qiladi; talab aniq bo‘lsa ham, o‘quvchi o‘zini kamsitilgandek his etadi. Shuning uchun pedagogik muloqot madaniyati ta’limning psixologik xavfsizligi, motivatsion barqarorligi va natijadorligi bilan uzviy bog‘liq kompetensiya sifatida ko‘rilishi lozim.

Nazariy jihatdan pedagogik muloqot madaniyati ikki qatlamda namoyon bo‘ladi: birinchi qatlam nutqiy va tilshunoslik jihatlari bilan, ikkinchisi esa shaxslararo munosabatlarning axloqiy-psixologik mexanizmlari bilan belgilanadi. Nutqiy qatlamda o‘qituvchining aniq, mantiqiy, usluban mos, mavqega moslashuvchan va tinglovchi yoshiga muvofiq so‘zlash malakasi yetakchi ahamiyat kasb etadi. Shaxslararo qatlam esa hurmat, adolat, talabchanlik va mehribonlikning muvozanati, empatiya, nizolarda konstruktiv pozitsiya va reflektiv kuzatuv bilan tavsiflanadi. Bu ikki qatlam ajralmasdir: muloyim ohang mantiqsiz fikrni oqlamaydi, mantiqiy nutq esa tajovuzkor ohangda berilsa, tarbiyaviy mazmunini yo‘qotadi. Pedagogik muloqotning ayni shu birligi o‘quvchilarda “men qadrlanaman” degan hissiy asosni yaratib, kognitiv faoliyatni faollashtiradi. Shuningdek, muloqotning madaniy darajasi o‘qituvchi nufuzini rasmiy mavqedan ko‘ra ko‘proq kasbiy va shaxsiy ishonch manbaiga aylantiradi, bu esa sinfni boshqarishda majburlashdan ko‘ra ko‘proq hamkorlik mexanizmlarini ishga tushiradi [2].

Pedagogik muloqot madaniyatining qulay muhitga ta’siri, avvalo, psixologik xavfsizlikni ta’minlash orqali namoyon bo‘ladi. Psixologik xavfsizlik o‘quvchi xato qilishdan qo‘rqmasdan fikr bildira olishi, savol berishi, o‘z qarashini himoya qilishi va fikriga nisbatan kamsitish bo‘lmasligiga ishonishi demakdir. Bunday sharoitda o‘quvchi faol tinglaydi, muammoni yechishga intiladi, muloqotda tashabbus ko‘rsatadi. O‘qituvchi esa xatoni jazolashning asosiy obyekti emas, o‘rganishning tabiiy bosqichi sifatida talqin qilib, konstruktiv fikr-mulohaza beradi.

Konstruktiv fikr-mulohaza muloqot madaniyatining markaziy instrumentidir: u natijani emas, harakatni tahlil qiladi; shaxsni emas, vazifani muhokama qiladi; noaniq bahodan ko‘ra aniq mezonlarga tayanadi. Ushbu yondashuv o‘quvchining o‘z-o‘zini baholashini adekvatlashtirib, ichki motivatsiyani kuchaytiradi. Xalqaro tadqiqotlarda ham o‘qituvchining qo‘llab-quvvatlovchi muloqoti o‘quvchining o‘quvga daxldorlik hissini oshirishi hamda sinfdagi ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashi ko‘rsatiladi [6].

Qulay ta’limiy muhitning ikkinchi muhim ko‘rsatkichi sinf iqlimining barqarorligidir. Iqlim deganda sinfdagi munosabatlar, adolat hissi, hamkorlik me’yorlari va kommunikativ odatlar yig‘indisi tushuniladi. O‘qituvchining muloqot madaniyati bu iqlimni modellaydi, chunki o‘quvchilar o‘qituvchining nutqiy uslubi va baholash mezonlarini tezda o‘zlashtirib, o‘zaro munosabatlarda takrorlaydi. Agar o‘qituvchi kinoya, kesatiq, yorliq yopishtirish, taqqoslab kamsitish kabi usullardan foydalansa, sinfda raqobatning destruktiv turi, yashirin tajovuz va o‘zaro ishonchsizlik kuchayadi. Aksincha, o‘qituvchi hurmatga asoslangan muloqotni tanlasa, o‘quvchilar ham bahsda dalilga tayanish, navbat bilan gapirish, qarama-qarshi fikrni eshitish va kelishuv izlashni odat qiladi. Pedagogik adabiyotlarda muloqotning tarbiyaviy kuchi aynan shu ko‘chirish mexanizmi orqali izohlanadi: o‘qituvchi muloqotda namuna bo‘lib, ijtimoiy xulqning madaniy me’yorlarini amalda ko‘rsatadi [3].

Pedagogik muloqot madaniyati kasbiy kompetensiya sifatida o‘lchab bo‘ladigan ko‘rsatkichlarga ham ega. Ularni shartli ravishda to‘rt blokka jamlash mumkin: nutqning aniqligi va mantiqiyligi; faol tinglash va savol berish texnikalari; hissiy-o‘zini boshqarish va empatiya; baholash va nizolarni boshqarish madaniyati. Birinchi blokda o‘qituvchi ko‘rsatmani qanday beradi, murakkab tushunchani qanday soddalashtiradi, misol va analogiyalarni qanday tanlaydi, og‘zaki nutqda ortiqcha baholovchi birliklarni kamaytira oladimi, shu kabi mezonlar ahamiyatli. Ikkinchi blokda o‘qituvchining o‘quvchini bo‘lmasdan eshitishi, qayta so‘rash orqali tushunishni tekshirishi, ochiq savollar bilan tafakkurni rag‘batlantirishi muhim. Uchinchi blok o‘qituvchining affektiv reaksiyalarini boshqarishi, adolatsizlik tuyg‘usini keltirib chiqaradigan impulsiv baholardan tiyilishi, o‘quvchi holatini sezishi bilan bog‘liq. To‘rtinchi blok esa baholashning shaffofligi, mezonlarning oldindan ma’lum qilinishi, nizoni shaxsiylashtirmasdan, vazifa doirasida hal etish qobiliyati bilan belgilanadi. Mazkur bloklar birgalikda ishlaganda, o‘quvchi uchun tushunarli va barqaror muloqot maydoni paydo bo‘ladi; aynan shu barqarorlik qulay muhitning psixologik asosi hisoblanadi [1].

Amaliy jihatdan pedagogik muloqot madaniyatini rivojlantirish uchun reflektiv amaliyot asosiy vosita bo‘la oladi. Refleksiya o‘qituvchining muloqotdagi odatlarini “tabiiy” deb qabul qilmay, ularni vaziyat, o‘quvchi xususiyati va ta’lim maqsadi bilan bog‘lab tahlil qilishidir. Masalan, o‘qituvchi o‘z nutqidagi tez-tez takrorlanadigan buyruq ohangini sezib, uni izohli va hamkorlikka chaqiruvchi formulalar bilan almashtirishi mumkin; yoki savol-javobda faqat kuchli o‘quvchilarga murojaat qilish odatini aniqlab, ishtirokni tenglashtiruvchi strategiyalarni qo‘llaydi. Shu o‘rinda mikrokompetensiyalarni shakllantirish usuli samarali: qisqa muloqot vaziyatlarini modellashtirish, tinglash texnikalarini mashq qilish, baholash iboralarini konstruktiv variantlarda qayta yozish, murakkab suhbatlar uchun oldindan ssenariy tuzish kabilar natija beradi. Pedagogika va psixologiya tadqiqotlarida kommunikativ ko‘nikmalarni aynan vaziyatli mashqlar hamda teskari aloqaga tayangan holda rivojlantirish yuqori samaradorlik ko‘rsatishi ta’kidlanadi [4]. Shu bilan birga, muloqot madaniyati faqat individual mahorat emas, balki muassasa darajasidagi me’yoriy maydon hamdir: metodik birlashmalar, kuzatuv va hamkasbiy tahlil, ichki etik kodeks, baholash me’yorlarining yagona talqini o‘qituvchiga qo‘llab-quvvatlovchi professional muhit yaratadi.

Tadqiqotning konseptual natijasi sifatida pedagogik muloqot madaniyatining integrativ modeli taklif etiladi: etika, empatiya va refleksiya uchligi. Etika o‘qituvchining adolat, hurmat,

mas'uliyat kabi me'yorlarga sodiqligini belgilaydi; empatiya o'quvchi holatini anglash va unga mos kommunikativ yechim tanlashni ta'minlaydi; refleksiya esa o'z muloqotining oqibatlarini baholab, uni doimiy takomillashtirish mexanizmini ishga tushiradi. Ushbu uchlikdan biri sustlashsa, qulay muhit ham izdan chiqadi: etika bo'lmasa, empatiya manipulyativ tus olishi mumkin; empatiya bo'lmasa, etika quruq formalizmga aylanadi; refleksiya bo'lmasa, tajriba takrorlanadi, xatolar mustahkamlanadi. Modelning amaliy qiymati shundaki, u pedagogik muloqotni baholash va rivojlantirishni fragmentar ko'nikmalar majmui sifatida emas, balki yagona kasbiy tizim sifatida ko'rishga imkon beradi. Natijada qulay ta'limiy muhitni yaratish "yumshoqlik" yoki "qat'iylik" dilemmasi doirasidan chiqib, madaniy me'yorlar, psixologik xavfsizlik va didaktik maqsadlar muvozanatida boshqariladigan ilmiy asosli jarayon sifatida talqin qilinadi [5].

Xulosa sifatida aytish mumkinki, pedagogik muloqot madaniyati qulay ta'limiy muhitning bosh omili bo'lib, u o'quvchilarning o'qishga daxldorlik hissi, psixologik xavfsizligi, sinf iqlimining barqarorligi va o'qitish samaradorligini bir vaqtda belgilaydi. Tezis doirasida muloqot madaniyati nutqiy aniqlik, faol tinglash, hissiy-o'zini boshqarish, konstruktiv baholash hamda nizolarni boshqarish bilan ifodalanuvchi kompleks kompetensiya sifatida asoslandi. Taklif etilgan etika, empatiya va refleksiya uchligiga tayangan integrativ model muloqot sifatini tizimli baholash hamda uni maqsadli rivojlantirish imkonini beradi. Amaliy istiqbolda muloqot madaniyatini shakllantirish reflektiv amaliyot, vaziyatli treninglar va muassasa darajasidagi yagona kommunikativ me'yorlar orqali qo'llab-quvvatlanganda, ta'limiy muhitning qulayligi barqaror pedagogik natijaga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdullaeva M. Pedagogik mahorat: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan, 2019. 240 b.

2. Kan-Kalik V. A. Uchebnoe obshchenie i pedagogicheskoe masterstvo. Moskva: Prosveshchenie, 1987. 192 s.

3. Leontev A. A. Pedagogicheskoe obshchenie. Moskva: Znanie, 1979. 64 s.

4. Mitina L. M. Psikhologiya professionalnogo razvitiya uchitelya. Moskva: Akademiya, 2004. 320 s.

5. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. London: Routledge, 2009. 392 p.

6. Rogers C. R. Freedom to Learn. Columbus: Charles E. Merrill Publishing Company, 1969. 358 p.